



หลักไตรสิกขากับการพัฒนาตน The Threefold Training and Self-development

ขวัญษา เอกจิตต์^๑
อุทัย สติมันต์^๒

บทคัดย่อ

การศึกษาตลอดชีวิต ไม่มีที่สิ้นสุด ในชีวิตของสิ่งมีชีวิต เพราะ จุดมุ่งหมายของชีวิต คือ การศึกษาเป็นการศึกษาพัฒนามนุษย์หรือการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน ที่เรียกว่า สิกขา กับการดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ ที่เรียกว่ามรรค คือการดำเนินชีวิตชนิดที่มีการศึกษาพัฒนาชีวิตไปด้วยในตัว จึงจะเป็นชีวิตที่ดี สิกขา ก็คือการพัฒนาตนเองของมนุษย์ ให้ดำเนินชีวิตได้ตั้งงามถูกต้อง นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้จัดหลักแห่งการศึกษา เพื่อให้มองเห็นการปฏิบัติได้เด่นชัดขึ้น หลักการศึกษาที่ว่านี้มี ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา”

คำสำคัญ: การศึกษาตลอดชีวิต, พัฒนาตน, สิกขา ๓.

Abstract

Life-long learning is endless because the purpose of life is to learn. Learning is human development or human training called Sikkha in Buddhism. Living a good life is called Magga because living a life and life development go together. Sikkha is self-development or self-training of human to the good and right goal. Buddhism classified the educational principles into 3 aspects: morality, concentration and wisdom. These principles are called Tisikkha or The Threefold Training.

Keywords: Life-long learning, Self-development, The Threefold Training

^๑หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๒คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสวนดุสิต. (uthaisati@gmail.com)



บทนำ

ไตรสิกขามาจาก ๒ คำ คือ คำว่า “ไตร” แปลว่า สาม ส่วน “สิกขา” แปลว่า การศึกษา การสำเนียง เมื่อรวมกันแล้วแปลว่า สิกขาสาม, หรือข้อที่จะต้องศึกษาสามประการ หรือข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับการศึกษาสามประการ กล่าวคือศึกษาในอริสศีล อธิสมาธิ และ อธิปัญญา ซึ่งเรียกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนั้น ไตรสิกขา หมายถึงข้อที่จะต้องศึกษา ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา หลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา จิตใจ และปัญญาให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน (พระธรรมปิฎก, (ป. อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๘: ๑๐๕)

หลักไตรสิกขาคือหลักการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ประสบผลสำเร็จและเป็นคนสมบูรณ์แบบตามแนวพุทธ มีหลักสำคัญ ๓ ประการคือ

๑. อริสศีลสิกขา คือ ศึกษาเรื่องศีล อบรมปฏิบัติให้ถูกต้องดีงาม ให้ถูกต้องตามหลัก จุลศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ตลอดถึงปฏิบัติอยู่ในหลักอินทริยสังวร สติสัมปชัญญะ และสันโดษ เป็นการศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมีสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะและสัมมาอาชีวะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมด้าน ความประพฤติวินัยและความสัมพันธ์ทางสังคม ถึงมาตรฐานของอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตได้ดี

๒. อธิจิตตสิกขา คือ ศึกษาเรื่องจิต อบรมจิตให้สงบมั่นคงเป็นสมาธิ ได้แก่ การบำเพ็ญสมถกรรมฐานของผู้บริบูรณ์ด้วยอริยศีล ขั้นธเจนได้บรรลุฌาน ๔ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาวายามะ และ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางคุณธรรม มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิตและสุขภาพจิตพัฒนาถึงมาตรฐาน

ของอารยชน เป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาปัญญา ได้ดี

๓. อธิปัญญาสิกขา คือ ศึกษาเรื่อง ปัญญาอบรมตนให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้ง ได้แก่ การบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานของผู้ได้ฌานแล้วจนได้ บรรลุมรรค ๘ คือเป็นพระอรหันต์ การศึกษาด้านหรือขั้นตอนที่ฝึกปรือให้เกิดมี สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เจริญงอกงามขึ้น จนบุคคลมีความพร้อมทางปัญญาถึงมาตรฐานของอารยชน สามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นต่างๆ เป็นอิสระด้วยปัญญา อย่างแท้จริง

กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

กระบวนการของการศึกษานบนรากฐานของไตรสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฐิ เป็นแก่นนำและเป็นฐานแล้ว กระบวนการแห่ง การศึกษาภายในตัวบุคคลที่ยังไม่รู้เรียนรู้ เมื่อรู้แล้วยังไม่เข้าใจ พิจารณาให้เข้าใจเมื่อพิจารณา ให้เข้าใจก็ดำเนินไปได้ กระบวนการศึกษานี้ แบ่งเป็น ๓ ขั้นตอนใหญ่ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา ดังนี้

๑. การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางวาจาและ อาชีวะ เรียกว่า อริสศีลสิกขา เรียกว่าศีล

๒. การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม สร้างเสริม คุณภาพ สมรรถภาพและสุขภาพจิต เรียกว่า อธิจิตตสิกขา เรียกว่าสมาธิ

๓. การฝึกอบรมทางปัญญา ให้เกิด ความรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ทำให้แก้ปัญหาไปตามแนวทางเหตุผล รู้เท่าทันโลกและชีวิต จนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่างๆ ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เป็นอยู่



ด้วยจิตใจอิสระ ผ่องใสเบิกบาน เรียกว่า อธิปัญญาศึกษา เรียกว่า ปัญญา

หลักการศึกษานี้ จัดวางขึ้นโดยอาศัยหลักปฏิบัติที่เรียกว่า วิธีแก้ปัญญาของอารยชนเป็นพื้นฐาน วิธีแก้ปัญหาแบบอารยธรรมนี้ เรียกตามคำบาลีว่า อริยมรรค แปลว่าทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริยชนหรือวิถีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐอริยมรรคนี้นี้มีองค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาหรือรายละเอียดของการปฏิบัติ ๘ ประการ คือ

๑. ทศณะ คือ ความคิดเห็นแนวความคิด ความเชื่อถือ ทศนคติ ค่านิยมต่างๆ ที่ตั้งงามถูกต้องมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย สอดคล้องกับความเป็นจริงหรือตรงตามสภาวะ เรียกว่า สัมมาทิฐิ

๒. ความคิด คือ ความดำริติตรองหรือคิดการต่างๆ ที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่เศร้าหมองขุ่นมัว เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ประโยชน์สุข เช่นคิดไปในทางเสียสละ หวังดี มีไมตรี ช่วยเหลือเกื้อกูล และความคิดที่บริสุทธิ์ อิงสัจจะ อิงธรรม ไม่เอนเอียงด้วยด้วยความเห็นแก่ตัว ความคิดจะได้จะเอาหรือความเครียดแค้น ชิงชัง มุ่งทำลาย เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

๓. การพูด คือ การแสดงออกทางวาจา ที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความเป็นจริง การโกหกหลอกลวง ไม่ส่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สุภาพนุ่มนวลชวนให้เกิดไมตรีสามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ก่อประโยชน์ เรียกว่า สัมมาวาจา

๔. การกระทำดี สุจริต เป็นไปในทางสร้างสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายกัน สร้างสรรค์สามัคคีที่ตั้งงาม ทำให้อยู่ด้วยกันด้วยดี ทำให้สังคมสงบสุข คือ การกระทำหรือทำการต่างๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องหรือเป็นไปเพื่อ

การทำลายชีวิต ร่างกาย การทำลายทรัพย์สินของผู้อื่น การล่วงละเมิดสิทธิ์ในคุ้มครองหรือของรักของหวงแหนของผู้อื่นเรียกว่า สัมมากัมมันตะ

๕. การประกอบอาชีพที่สุจริตไม่ก่อความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่น เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

๖. การเพียรพยายามในทางที่ตั้งงามชอบธรรม คือเพียรหลีกเลี่ยงป้องกันสิ่งชั่วร้าย อุกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น เพียรระเล็งกำจัดสิ่งที่ชั่วร้าย อุกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรสร้างสรรค์สิ่งที่ตั้งงาม เพียรส่งเสริมพัฒนาสิ่งที่ตั้งงามที่เกิดขึ้นมีแล้ว ให้เพิ่มพูนเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนเพียบพร้อมไพบุลย์ เรียกว่า สัมมาวายามะ

๗. การมีสติกำกับตัว คุมใจไว้ให้อยู่กับสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องทำในเวลานั้นๆ ใจอยู่กับจิต จิตอยู่กับงานระลึกลงถึงสิ่งที่ตั้งงามสิ่งที่เกื้อกูลเป็นประโยชน์หรือธรรมที่ต้องใช้ในเรื่อนั้นๆ เวลานั้นๆ ไม่หลงไหลเลื่อนลอยไม่ละเลยหรือปล่อยตัวเผอเรอโดยโดยเฉพา สติที่กำกับทันต่อพฤติกรรมของร่างกาย ความรู้สึกสภาพจิตใจและความนึกคิดของตนไม่ปล่อยให้อารมณ์เฝ้ายวนหรือยั่วยามาฉุดมากระชากให้หลุดเลื่อนลอยไปเสีย เรียกว่า สัมมาสติ

๘. ความมีจิตตั้งมั่น จิตใจดำเนินอยู่ในกิจในงานหรือในสิ่งที่กำหนด (อารมณ์) ได้สม่ำเสมอแน่วแน่เป็นอันหนึ่งอันเดียว สงบไม่ฟุ้งซ่านไม่วอกแวกหวั่นไหว บริสุทธิ์ ผ่องใส ไม่ขุ่นมัว นุ่มนวล ผ่อนคลายไม่เครียดกระต้าง เข้มแข็งเอางาน ไม่หดหู่ท้อแท้ พร้อมทั้งจะใช้งานทางปัญญาอย่างได้ผลดี เรียกว่า สัมมาสมาธิ

การศึกษาพัฒนาชีวิตตามหลักไตรสิกขา

ในการดำเนินชีวิต ๓ ด้านที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อศึกษาฝึกชีวิต ๓ ด้านนั้นไปแค่



ไหนก็เป็นอยู่ดำเนินชีวิตที่ดีได้เท่านั้น ฝึกอย่างไร ก็ได้อย่างนั้น หรือฝึกอย่างไรก็ได้มรรคอย่างนั้น ฝึก คือ การศึกษาที่ฝึกอบรมพัฒนาชีวิต ๓ ด้าน นั้นมีดังนี้

๑. การฝึกศึกษาด้านสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จะเป็นสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือ เพื่อนมนุษย์ตลอดจนสรรพสัตว์ หรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุก็ตาม ด้วยอินทรีย์ (เช่น ตา หู) หรือด้วยทางกาย วาจา ก็ตาม เรียกว่าศีล (เรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา)

๒. การฝึกศึกษาด้านจิตใจ เรียกว่าสมาธิ (เรียกเต็มว่า อธิจิตสิกขา)

๓. การฝึกศึกษา ด้านปัญญา เรียกว่า ปัญญา (เรียกเต็มว่า อธิปัญญาสิกขา)

รวมความว่าการฝึกศึกษานั้น มี ๓ อย่าง เรียกว่า สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งพูดถ้อยคำของคนยุคปัจจุบันว่าเป็นระบบการศึกษาที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการ และให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีคุณภาพ เมื่อมองแง่ของสิกขา ๓ จะเห็นความหมายของสิกขาแต่ละอย่าง ดังนี้

๑. ศีล คือสิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านสัมพันธ์ติดต่อกับปฏิบัติจัดการกับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุและทางสังคม ด้วยอินทรีย์ต่าง ๆ และด้วยพฤติกรรมทางกาย วาจา พูดอีกอย่างหนึ่งว่า การมีวิถีชีวิตที่ปลอดภัยไร้การเบียดเบียน หรือการดำเนินที่เกื้อกูลแก่สังคมและโลก

๒. สมาธิ คือสิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกในด้านจิต ได้แก่การพัฒนาคุณสมบัติต่างๆ ของจิตทั้งในด้านคุณธรรม เช่น เมตตา กรุณา ความมีไมตรี ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสุภาพอ่อนโยน ความเคารพ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู

ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็งมั่นคง ความเพียรพยายาม ความ

กล้าหาญ ความขยัน ความอดทน ความรับผิดชอบ ความมุ่งมั่นแน่วแน่ ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความมีปีติอิ่มใจ ความมีปราโมทย์ร่าเริงเบิกบานใจ ความสดชื่นผ่องใส ความรู้สึกพอใจ พูดสั้นๆ ว่า พัฒนาคุณภาพ สมรรถภาพ และสุขภาพจิต

๓. ปัญญา คือสิกขาหรือการศึกษาที่ฝึกหรือพัฒนาในด้านความรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อที่มีเหตุผล ความเห็นที่เข้าแนวทางของความเป็นจริง การรู้จักหาความ การรู้จักคิด พิจารณา การรู้จักวินิจฉัย ไตร่ตรอง ทดลอง ตรวจสอบ ความรู้เข้าใจ ความหยั่งรู้เหตุผล การเข้าถึงความจริง การนำความรู้มาใช้แก้ไขปัญหา และคิดการต่างๆ ในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ เฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้ตรงตามความเป็นจริง หรือรู้ตามที่มันเป็น ตลอดจนรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นเท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ปลอดภัย ไร้ทุกข์ เข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์

หลักทั้ง ๓ ประการแห่งไตรสิกขา กล่าวมานี้ เป็นการศึกษาที่จะให้มีชีวิตที่ดียิ่ง เป็นสิกขาชีวิตที่ดีงามเกิดจากการศึกษานั้น เป็นมรรคระบบแห่งสิกขา เริ่มด้วยจัดปรับพื้นที่ให้พร้อมที่จะทำงานฝึกศึกษา ไตรสิกขา เป็นการศึกษา ๓ ด้าน ที่พัฒนาชีวิตไปทั้งระบบ แต่ถ้ามองหยาบๆ เป็นภาพใหญ่ ก็มองเห็นเป็นการฝึกศึกษาที่ดำเนินไปใน ๓ ขั้นตอนไปตามลำดับ

การฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขา

การศึกษาในขั้นศีล มีหลักปฏิบัติที่สำคัญ ๔ หมวด คือ

๑. วินัย เป็นเครื่องมือสำคัญขั้นแรกที่ใช้ในการฝึกขั้นศีล มีแต่วินัยแม่บท ของชุมชนใหญ่น้อยไปจนถึงวินัยส่วนตัวในชีวิตประจำวัน



วินัย คือ การจัดตั้งวางระเบียบแบบแผนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันของหมู่มนุษย์ เพื่อปรับจัดเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสม และพร้อมที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติกิจและดำเนินการต่างๆ เพื่อก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุดสุดสุดหมายของชีวิตของบุคคล ขององค์ ของชุมชน ตลอดจนของสังคมทั้งหมดไม่ว่าในระดับใดๆ โดยเฉพาะสำคัญที่สุด เพื่อเอื้อโอกาสให้แก่บุคคลฝึกศึกษาพัฒนาชีวิตของเขาให้ประณีตประเสริฐ ที่จะได้ประโยชน์สูงสุด ที่พึงได้จากการได้มีชีวิตเป็นอยู่

วินัยพื้นฐานหรือขั้นต้นสุดของสังคมมนุษย์ ได้แก่ข้อปฏิบัติที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียนกัน ๕ ประการ คือ ๑) เว้นจากการทำร้ายร่างกายทำลายชีวิต ๒) เว้นการละเมิดกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน ๓) เว้นการประทุพติฆิตทางเพศและละเมิดต่อคู่ครองของคนอื่น ๔) เว้นการพูดเท็จให้ร้ายหลอกลวง และ ๕) เว้นการเสพสุรยาเมาสิ่งเสพติด ที่ทำลายสติสัมปชัญญะ แล้วนำไปสู่การก่อกรรมชั่วอย่างอื่น เริ่มตั้งแต่คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

ข้อปฏิบัติพื้นฐานชุดนี้ ซึ่งเรียกก่ายๆ ว่าศีล ๕ เป็นหลักประกันที่รักษาสังคมให้มั่นคงปลอดภัยเพียงพอที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นปกติสุข และดำเนินชีวิตทำกิจการต่างๆ ให้เป็นไปด้วยดีพอสมควรนับว่าเป็นวินัยแม่บทของคฤหัสถ์หรือของชาวโลกทั้งหมด ไม่ควรมองวินัยว่าเป็นการบีบบังคับจำกัด แต่พึงเข้าใจว่า วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสหรือจัดสรรสิ่งแวดล้อม หรือสภาวะทางกายภาพให้เอื้อโอกาสแก่การที่จะดำรงชีวิตและกิจการต่าง ๆ ให้ได้ผลดีที่สุด ตั้งแต่เรื่องง่ายๆ เช่น การจัดสิ่งของเครื่องใช้ เตียงตั้ง เก้าอี้ในบ้านให้เป็นที่เป็นทาง ทำให้หยิบง่ายใช้คล่องนั่ง เดิน ยืน นอน สะดวกสบาย การจัดเตรียมวางส่งเครื่องมือของศัลยแพทย์ การจัดระเบียบ

กฎจราจรบนท้องถนน วินัยของทหาร วินัยของราชการ ตลอดจนจรรยาบรรณของวิชาชีพต่างๆ

๒. อินทรีย์สังวร แปลตามแบบว่าการสำรวมอินทรีย์ หมายถึงการใช้อินทรีย์ เช่น ตาหู ฟัง อย่างมีสติ มิให้ถูกความโลภ ความโกรธ ความแค้นเคือง ความหลง ความริษยา เป็นต้น เข้ามาครอบงำ แต่ใช้ให้เป็น ให้ได้ประโยชน์ โดยเฉพาะให้เกิดปัญญา รู้ความจริง และได้ข้อมูลข่าวสาร ที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหา และทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ต่อไป

มนุษย์ที่ไม่พัฒนาจะใช้อินทรีย์เพื่อเสพความสุขเป็นส่วนใหญ่ บางทีแทบไม่ใช้เพื่อการศึกษาเลย เมื่อมุ่งแต่จะหาเสพความรู้สึกที่ถูกหู ถูกตาสวยงาม สนุกสนานบันเทิง เป็นต้น ชีวิตก็วนเวียนอยู่กับการวิ่งไล่หาสิ่งที่ชอบใจ และดิ้นรนหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ชอบใจ วนเวียนอยู่ด้วยความชอบใจ ไม่ชอบใจ รัก ชัง ตีใจ เกลียดกลัว หลงใหล เบื่อหน่าย แล้วก็ฝากความสุขความทุกข์ของตนไว้ให้ขึ้นกับสิ่งเสพบริโภคซึ่งเมื่อเวลาผ่านไป ชีวิตก็ไม่ได้ฝึกฝนพัฒนา ก็ตกต่ำด้อยค่า และไม่มีอะไรที่จะให้แก่โลกนี้ หรือแก่สังคม ถ้าไม่มีพลังติดต่อกับการหาเสพความรู้สึก ที่เป็นได้แค่นักบริโภค แต่รู้จักใช้อินทรีย์เพื่อการศึกษาสนองความต้องการรู้หรือความใฝ่รู้ ก็จะใช้ตา หู เป็นต้น ไปในทางการเรียนรู้ และจะพัฒนาไปเรื่อยๆ ปัญญาจะเจริญงอกงาม ความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์จะเกิดขึ้นกลายเป็นนักผลิต นักสร้างสรรค์ และจะได้พบความสุขอย่างใหม่ๆ ที่พัฒนาขยายขอบเขตและประณีตยิ่งขึ้น พร้อมกับความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ที่ก้าวไปข้างหน้าเป็นผู้มีชีวิตที่ติงาม และมีคุณค่าแก่สังคม

๓. ปัจจัยปฏิเสวนา คือ การเสพบริโภค ๔ รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย ตลอดจนเทคโนโลยีคือการฝึกศึกษาให้รู้จักเสพบริโภคต่างๆ ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้นๆ เริ่มตั้งแต่อาหาร



ก็พิจารณารู้เข้าใจความจริงว่า รับประทาน อาหารเพื่อเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้ร่างกายมี สุขภาพแข็งแรง ช่วยให้สามารถดำเนินชีวิตที่ดี งาม อย่างที่ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยบคายแล้ว จึงเสพ จีวร เเท่าที่ว่า เพื่อป้องกันความหนาว ร้อน สัมผัส แห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน เเท่าที่ว่า เพื่อปกปิดอวัยวะที่ควรอาย

๔. สัมมาอาชีวะ คือการเลี้ยงชีพโดย ทางที่ชอบธรรม ซึ่งเป็นศีลข้อสำคัญอย่างหนึ่ง เมื่อนำมาจัดเข้าชุดศีล ๔ ข้อนี้ และเน้นสำหรับ พระภิกษุ ท่านเรียกว่า “อาชีวะปาริสุทธิ” เป็น เรื่องของความสุจริตเกี่ยวกับปัจจัยปรีเยสนา คือ การแสวงหาปัจจัย ศีลข้อนี้ในขั้นพื้นฐาน หมายถึงการเว้นจากมิถฉาชีพ ไม่ประกอบอาชีพ ที่ผิดกฎหมายผิดศีลธรรม แต่หาเลี้ยงชีพโดยทาง สุจริต

สัมมาอาชีพนอกจากจะเป็นอาชีพ การงานที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมแล้ว ยัง เป็นประโยชน์ในด้านการศึกษา พัฒนาชีวิตของ ตนด้วย ซึ่งผู้ทำงานควรตั้งใจใช้เป็นโอกาสในการ พัฒนาตน เช่นเป็นแดนฝึกฝนพัฒนาทักษะต่างๆ ฝึกกาย วาจา กิริยามารยาท พัฒนา ความสามารถในการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อน มนุษย์ ฝึกความเข้มแข็ง ขยัน อุตุน ความมีวินัย ความรับผิดชอบ ความมีฉันทะ มีสติและสมาธิ พัฒนาความสุขในการทำงาน และพัฒนาด้าน ปัญญา เรียนรู้จากทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องเข้า มา คิดค้นแก้ไขปรับปรุงการงาน และการแก้ไข ปัญหาต่างๆ การฝึกศึกษาในด้านและในชั้นศีล ๔ ประเภทที่กล่าวมานี้ จะต้องเอาใจใส่ให้ ความสำคัญกันให้มาก เพราะเป็นที่ทรงตัว ปรากฏตัวของวิถีชีวิตตามที่เรียกว่ามรรคและ เป็นพื้นฐานของการก้าวไปสู่สิกขาคือการศึกษาที่ สูงขึ้นไป ถ้าขาดพื้นฐานนี้แล้วการศึกษาขั้นต่อไป ก็จะอ่อนแอสนับสนุนเอาดีได้ยาก

ส่วนสิกขาด้านจิตหรือสมาธิและด้าน ปัญญา ที่เป็นเรื่องลึกละเอียดกว้างขวางมาก จะ ยังมากล่าวเพื่อจากที่พูดไปแล้ว ก่อนจะผ่านไปมี ข้อควรทำความเข้าใจที่สำคัญในตอนนี ๒ ประการ คือ

๑. ในแง่ไตรสิกขา หรือในแง่ความ ประสานกันของสิกขาทั้ง ๓ ที่กล่าวแล้วว่า ชีวิต คนทั้ง ๓ ด้าน คือ การสัมพันธ์กับโลก จิตใจ และ ความรู้ความคิด ทำงานประสานเป็นปัจจัยแก่กัน ดังนั้น การฝึกการศึกษาทั้ง ๓ ด้าน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา จึงดำเนินไปด้วยกันที่พูดว่า สิกขา ฝึกศึกษาชั้นศีลนี้ มิใช่ความหมายว่า เป็นเรื่อง ของศีลอย่างเดียว แต่หมายความว่า ศีลเป็นแดน หรือด้านที่เรากำลังเข้ามาปฏิบัติจัดการ หรือทำ การฝึกอยู่ในตอนนี้ ขณะนี้แต่ตัวทำงาน หรือองค์ ธรรมที่ทำงานในการฝึกก็มีครบทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา พูดด้วยภาษาง่ายๆ ว่าในชั้นศีลนี้ ธรรม ฝ่ายจิต สมาธิและปัญญา มาทำงานกับเรื่อง รูปธรรม ในแดนของศีล เพื่อช่วยกันฝึกฝนพัฒนา ศีล และในการทำงานนี้ ทั้งสมาธิและปัญญาก็ฝึก ศึกษาพัฒนาตัวมันเองไปด้วย ในขั้นหรือด้าน อื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ต่างก็ช่วยกันร่วมกันทำงานประสานกันตาม บทบาทของตน

๒. ในแง่มรรค หรือในแง่คุณสมบัติ ภายในของชีวิต ขณะที่มีการฝึกศึกษาด้วย ไตรสิกขานั้น ถ้ามองเข้าไปในชีวิตที่ดำเนินอยู่ คือ มรรคที่รับผลจากการฝึกศึกษาของสิกขา ก็จะ เห็นว่า กระบวนการของการดำเนินชีวิตก็ก้าว ไปตามปกติของมัน โดยมีปัญญาในชื่อว่า สัมมาทิฐิเป็นผู้นำกระบวนการของชีวิตนั้นทั้ง ๓ ด้าน สัมมาทิฐินี้ มองเห็นรู้เข้าใจอย่างไรเท่าไร ก็คิดพูดทำดำเนินชีวิตไปในแนวทางนั้นอย่างนั้น และได้แก่นั้น

อย่างไรก็ดี กระบวนการแห่งสิกขา มิใช่จะเริ่มขึ้นมาและคืบหน้าไปเองลอย ๆ แต่



ต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนหรือช่วยกระตุ้น เนื่องจากปัจจัยที่ว่านี้เป็นตัวนำเข้าสู่ศึกษา จึงจัดว่าอยู่ในขั้นก่อนมรรคและการนำเข้าสู่ศึกษานี้เป็นเรื่องสำคัญมากด้วยเหตุนี้

การศึกษาตามหลักไตรสิกขา

ขั้นก่อนที่จะเข้าสู่ไตรสิกขา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ขั้นก่อนมรรค เพราะมรรคหรือเรียกให้เต็มว่า มรรคมีองค์ ๘ นั้น ก็คือวิถีแห่งการดำเนินชีวิต ที่เกิดจากการฝึกศึกษาตามหลักไตรสิกขานั่นเอง เมื่อมองในแง่ของมรรค ก็เริ่มจากสัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ ซึ่งเป็นปัญญาในระดับหนึ่ง ปัญญาในขั้นนี้เป็นความเชื่อและความเข้าใจในหลักการต่างๆ ไป โดยเฉพาะความเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือการถือหลักการแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นความเชื่อที่เป็นฐานสำคัญของการศึกษา ที่จะทำให้มีการพัฒนาต่อไปได้ เพราะเมื่อเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยพอมีอะไรเกิดขึ้นก็ต้องคิดค้นสืบสาวหาเหตุปัจจัยและต้องปฏิบัติให้สอดคล้องกับเหตุปัจจัยการศึกษาที่เดินหน้า

ในทางตรงข้าม ถ้ามีทิฐิความคิดเห็นเชื่อถือที่ผิด ก็จะตัดหนทางที่จะพัฒนาต่อไป เช่น ถ้าเชื่อว่า สิ่งทั้งหลายจะเป็นอย่างไรก็เป็นไปเอง แล้วแต่โชคหรือเป็นเพราะการดลบันดาล คนก็ไม่ต้องศึกษาพัฒนาตน เพราะไม่รู้จะพัฒนาไปทำไม ดังนั้นในกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนาคน เมื่อเริ่มต้นจึงต้องมีปัญญาอยู่หนึ่งข้านั้นคือปัญญาในระดับความเชื่อในหลักการที่ถูกต้อง ซึ่งเมื่อเชื่อแล้วก็จะนำไปสู่การศึกษา สิ่งที่ต้องพิจารณาต่อไป ก็คือสัมมาทิฐิซึ่งเป็นฐานหรือเป็นจุดเริ่มต้นให้คนมีการศึกษาพัฒนาต่อไปได้นี้ จะเกิดขึ้นในตัวบุคคลได้อย่างไร หรือทำอย่างไรจะให้บุคคลเกิดมีสัมมาทิฐิ

ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง คือ ปัจจัย

ภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ และ ปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ

ตามหลักการนี้ การมีสัมมาทิฐิอาจเริ่มจากปัจจัยภายนอก เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ ผู้ใหญ่ หรือ วัฒนธรรม ซึ่งทำให้บุคคลได้รับอิทธิพลจากความเชื่อ แนวคิด ความเข้าใจ และ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดต่อกันมา ถ้าสิ่งนี้ได้รับการแนะนำสั่งสอนถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ตั้งามถูกต้อง อยู่ในแนวทางของเหตุผลก็เป็นจุดเริ่มต้นของสัมมาทิฐิที่จะนำเข้าสู่กระแสการพัฒนาหรือกระบวนการฝึกศึกษา ในกรณีอย่างนี้ สัมมาทิฐิ เกิดจากปัจจัยภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโฆสะ ซึ่งแปลว่า เสียงจากผู้อื่น คืออิทธิพลจากภายนอก เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ คือ อาจจะเป็นดีหรือชั่ว ถูกหรือผิดก็ได้ ถ้าปรโตโฆสะนั้นเป็นบุคคลที่ดี เราเรียกว่า กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นปรโตโฆสะที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะที่ได้เลือกสรรกัลนกรองแล้ว เพื่อให้มาทำงานในด้านการศึกษากลับมาและสถาบันที่มีบทบาทสำคัญมากในสังคม เช่นพ่อแม่ครูอาจารย์ สื่อมวลชน และองค์กรทางวัฒนธรรม เป็นปรโตโฆสะที่ดี ก็คือกัลยาณมิตรก็จะนำเด็กไปสู่สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาต่อไป

อย่างไรก็ตาม คนที่พัฒนาดีแล้วจะมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือพึ่งตนได้ โดยมีอิสรภาพ แต่คุณสมบัตินี้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อเขารู้จักใช้ปัจจัยภายใน เพราะถ้าเขายังต้องอาศัยปัจจัยภายนอกก็คือ การที่ยังต้องพึ่งพา ยังไม่เป็นอิสระ จึงยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นจุดเน้นจึงอยู่ที่ปัจจัยภายใน แต่เราอาศัยปัจจัยภายนอกมาเป็นสื่อในเบื้องต้น เพื่อช่วยชักนำให้ผู้เรียนสามารถใช้โยนิโสมนสิการที่เป็นปัจจัยของตัวเอง องค์ธรรมเกื้อหนุนทั้ง ๗ ที่กล่าวมานั้น มีชื่อเรียกว่า บุญนิมิตของมรรค เพราะเป็นเครื่องหมายบ่งบอก ล่วงหน้าถึงการที่มรรคจะเกิดขึ้น หรือเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำเข้าสู่มรรค อาจเรียกเป็นภาษา



ง่าย ๆ ว่า แสงเงินแสงทองของวิถีชีวิตที่ดั่งงาม หรือเรียกในแง่สิกขาว่า รุ่งอรุณของการศึกษาดังนี้

๑. กัลยาณมิตร (มีกัลยาณมิตร แสงแห่งปัญญาและแบบอย่างที่ดี) ได้แก่ โปรโตโฆสะ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก

๒. สีสัมปทา (ทำศีลให้ถึงพร้อม มีวินัยเป็นรากของการพัฒนาชีวิต) คือ ประพฤติดี มีวินัย มีระเบียบในการดำเนินชีวิต ตั้งอยู่ในความสุจริต และมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีที่เกื้อกูลกัน

๓. ฉันทสัมปทา (ทำฉันทะให้ถึงพร้อม มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์) คือ พอใจใฝ่รัก ในความรู้ อายากรู้ให้จริง และปรารถนาจะทำสิ่งทั้งหลายให้ดั่งงาม

๔. อัตตสัมปทา (ทำตนให้ถึงพร้อม มุ่งมั่นฝึกตนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้) คือ การทำตนให้ถึงความสมบูรณ์แห่งศักยภาพของความเป็นมนุษย์ โดยมีจิตสำนึกในการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนอยู่เสมอ

๕. ทิฏฐิสัมปทา (ทำทิฏฐิให้ถึงพร้อม ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล) คือ มีความเชื่อที่มีเหตุผล ถือหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

๖. อัปปมาทสัมปทา (ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาท) คือ สติครองตัว เป็นคนกระตือรือร้น ไม่เฉื่อยชา ไม่ปล่อยปละละเลย โดยเฉพาะมีจิตสำนึกตระหนักในความเปลี่ยนแปลง ซึ่งทำให้เห็นคุณค่าของกาลเวลา และรู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา (ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อมฉลาดคิดแยกคายให้ได้ประโยชน์และความจริง) รู้จักคิด รู้จักพิจารณามองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น เป็นไป ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

รู้จักสอบสวน สืบค้นวิเคราะห์วิจัยให้เห็นความจริง หรือให้เห็นแต่แง่ด้านที่จะทำให้เป็นประโยชน์ สามารถแก้ปัญหาและจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญา ที่จะทำให้พึ่งตนเอง และเป็นที่พักของคนอื่นได้ในการศึกษานั้น ปัจจัยตัวแรกคือ กัลยาณมิตร อาจช่วยกระตุ้นหรือชักนำให้เกิดปัจจัยตัวอื่น ตั้งแต่ตัวที่ ๒ จนถึงตัวที่ ๗ การที่จะเป็นกัลยาณมิตรนั้น จัดแยกได้เป็นการพัฒนา ๒ ขั้นตอน ขั้นแรก กัลยาณมิตรนั้นเกิดจากผู้อื่น หรือสังคมจัดให้ ซึ่งจะทำให้เด็กอยู่ในภาวะที่เป็นผู้รับและยังมีการพึ่งพากันมาก ขั้นที่สอง เมื่อเด็กพัฒนามากเข้า คือรู้จักใช้โยนิโสมนสิการแล้ว เด็กจะมองเห็นคุณค่าของแหล่งความรู้ และนิยมแบบอย่างที่ดี แล้วเลือกกัลยาณมิตรเองโดยรู้จักปรึกษาไต่ถาม เลือกหนังสืออ่าน เลือกชมรายการโทรทัศน์ที่ดีมีประโยชน์ เป็นต้น

ในกระบวนการศึกษานี้ ผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร และผู้ทำงานในระบบจัดสรรปรโตโฆสะกรรมและปรโตโฆสะการ ทั้งหมดพึงระลึกตระหนักต่อหลักการสำคัญบางอย่าง เพื่อความมั่นใจในการที่จะปฏิบัติให้ถูกต้อง และป้องกันความผิดพลาด ดังต่อไปนี้

๑. โดยหลักการกระบวนการการศึกษาดำเนินไปในตัวบุคคลโดยสัมพันธ์กับโลก สิ่งแวดล้อม ปัจจัยภายนอก ทั้งในแง่รับเข้า แสดงออก และปฏิสัมพันธ์ สำหรับคนส่วนใหญ่ กระบวนการแห่งการศึกษาอาศัยการโน้มนำและเกื้อหนุนของปัจจัยภายนอกเป็นอย่างมาก ถ้ามีแต่ปัจจัยภายนอกแต่เอื้อไม่ได้ คนอาจจะหมกมุ่นติดอยู่ในกระบวนการเสพความรู้สึกและไม่เข้าสู่การศึกษา และก้าวไปในทางชีวิตที่เป็นมรรค

๒. โดยความมุ่งหมาย เราจัดสรรและเป็นปัจจัยภายนอกในฐานะกัลยาณมิตร ที่จะโน้มนำให้ปัจจัยภายในที่ดีพัฒนาขึ้นมาในตัวเขาเอง และเกื้อหนุนให้กระบวนการแห่ง



บรรณานุกรม

- เดือน คำดี. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรี้นติ้ง เฮาส์. ๒๕๓๔.
- บุรชัย ศิริมหาสาคร. **การศึกษาที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : บุ๊คพอยด์, ๒๕๔๕.
- พระเทพเวที (ป. อ. ปยุตโต). **ธรรมกับการศึกษาของไทย**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต). **ทิศทางการศึกษาไทย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระธรรมปิฎก (ป .อ. ปยุตโต). **การศึกษาเพื่อสันติภาพ**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๘.
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตโต). **ขอบฟ้าแห่งความรู้**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.
- ศักดิ์ ประจักษ์ประทานพร. **ปรัชญาการศึกษาฉบับพื้นฐาน**. กรุงเทพฯ : โอเอส พรี้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๒๖.
- สุมน อมรวิวัฒน์. **หลักสูตรและการทางการศึกษาตามนัยแห่งพุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๔.